

ואם הוא צופה ומביט על עניניהם ושומרם מלהלכד ברשת היצר-הרע — שכרו גדול מאד. ושכר מיוחד יש לפרנסי ישראל לעולם הבא.. (חפץ חיים — משפטים). וראה בספר 'טעם ודעת' לגר"מ שטרנבוך שליט"א (תצא), שבענין זה של הצלת נשמות ישראל שהיא כ'השבת גופו' (ע' סנהדרין עג), אין שייך פטור 'אינה לפי כבודו', ואפילו הזקן חייב להתכוון על כבוד שמים.

*

'דע, שצריך לנסוע להצדיק לחזור על אבדתו. כי קודם שיוצא האדם לאויר העולם, מלמדיו ומראיו לו כל מה שצריך לעשות ולעבוד ולהשיג בזה העולם, וכיון שיוצא לאויר העולם — מיד נשכח מאתו, כמו שאמרו רז"ל (נדה ל): והשכחה היא בחינת אבדה, כמו שקראו רבותינו ז"ל את השוכח 'אובד', כמאמרם ז"ל (אבות ה): 'מהיר לשמוע ומהיר לאבד' וכו'. וצריך לחזור ולבקש אבדתו, והאבדה שלו היא אצל הצדיק, כי הצדיק חוזר על אבדתו עד שמוצאה. ואחר שמוצאה חוזר ומבקש אחר אבדות אחרים, עד שמוצא גם אבדתם, עד שמוצא האבדות של כל העולם, על כן צריך לבוא להחכם לבקש ולהכיר אבדתו, ולשוב לקבלה אצלו. אך הצדיק אינו משיב לו האבדה עד שידרשנו אם אינו רמאי ושקרן, כמו שכתוב: עד דרש אחיך אתו והשבתו לו — עד שתדרוש את אחיך אם אינו רמאי'. (ליקוטי מוהר"ן ח"א קפח).

דף לב

'אבל צריכה בית דין של הדיוטות' — פרשו הראשונים ז"ל, אפילו הדיוטות גמורים שאין ביניהם אחד שידוע דין כלל, כל שבקיאם הם בשומא כשרים. לא כן בשאר דיני ממונות, אעפ"י שאין צריך מומחים, צריך שידעו דין ומשפט.

'ברשות הרבים — חייב בה' — יש מפרשים כיון שהרבים בוקעים שם, הריהי בורחת מאימת הבריות. ועוד שמא יטלוה בני אדם שאינם מהוגנים. מה שאין כן בדרך שאין הרבים בוקעים שם, אין זו 'אבידה' אלא אם היתה רצה לכיוון השדה, כמו שאמרו לעיל (ראב"ד). ויש אומרים שמדובר כאן כשניכר עליה שהיא הולכת תועה, ולא בהליכה בעלמא.

'רפת שאמרו אינה מתעה ואינה משמרת...' — גם לפי מה שהעמידו בסמוך ברפת העומדת תוך התחום — כל שהיא מתעה, שהפרה עומדת לצאת ממנה, כגון שהיא פרוצה מכל רוחותיה (טור), או שאין בתוכה מרעה כלל (עפ"י ריטב"א) — הרי היא כעומדת ברשות הרבים וחייב לטפל בה. רק אם הרפת סגורה אלא שאינה נעולה — אין זו 'אבידה' (עפ"י יד דוד ועוד).

'מנין שאם אמר לו אביו היטמא או שאמר לו אל תחזיר שלא ישמע לו שנאמר איש אמו ואביו...' — התוס' (בקדושין לב. ומובא ברמב"ן) כתבו ש'אל תחזיר' גרידא אין צריך הכתוב להשמיענו שלא ישמע לו, אלא כגון שאומר לו עסוק בכבודי ואל תחזיר.

יש לפרש דבריהם (וכן משמע ברמב"ן), שסוברים שמצות כיבוד אב ואם שייכת רק בדבר שיש להם תועלת והנאה בו, לא בציות בעלמא לדבריהם בדבר שאינו מביא להם תועלת. [ואף אם נאמר שגם ציות בעלמא לדבריהם מכלל הכבוד הוא, אך אינו דוחה 'לא תעשה'; אם משום שעיקר המצוה אינו אלא בכבוד של הנאה. או משום שבאופן זה אין המעשה עצמו מעשה של כבוד אלא רק על דרך השלילה — הסירוב לציית מהוה פגיעה בכבודו, הלכך כל שאינו שומע לו מחמת דין התורה, אין כאן פגיעה בכבודו כלל. ואף שמ"מ עשיית רצונו זהו כבודו, אין זה נחשב כי אם 'הכשר מצוה' כיון שעצם המעשה אינו מעשה של כבוד. עוד בשיטות הראשונים והאחרונים בענין זה, ע' במובא ביבמות ו].

אך ניתן לפרש דבריהם בדרך אחרת (כמו שפרשו כמה אחרונים), שאם אומר לו 'אל תחזיר' סתם, הריהו בכלל 'אינו עושה מעשה עמך' ואין צריך לימוד מיוחד שלא יחזיר. ויש לבאר, לא שנעשה רשע ממש מפאת דברים בעלמא שאמר לו [נכמו שהוכיח מכאן הסמ"ג (עשין קיב) שבוה שאדם אומר לחברו לעשות איסור, אינו בכלל 'אינו עושה מעשה עמך', ולא מצינו עונש בדיבור אלא למסית. ונראה שאילו היה נעשה 'רשע' בדיבור בלבד, אף כשאומר לו כבדני ואל תחזיר נעשה 'רשע' ואם כן על כרחך גם התוס' סוברים כסמ"ג שאין נעשה רשע בדיבור]. אלא שלאותו דבר רשעות שאומר, להמנע ממצוה, כלפי דבר זה ודאי אין הוא בכלל הכבוד. משא"כ שאומר לו לכבדו וממילא מונעו מהשבה, סלקא דעתין שיכבד ואין כאן אמירת רשע. [ומצינו כעין זה, 'אינו עושה מעשה עמך' כלפי דבר מסוים — ע' בספר אילת השחר ב"ב כב.].

'סלקא דעתך אמינא הואיל והוקש כיבוד אב ואם לכבודו של מקום... הלכך לציית ליה, קמ"ל דלא לשמע ליה' — הקשו הראשונים (עריטב"א), אם הוקש, מדוע יהא כבודם עדיף מכבוד המקום, ולמה יעדיף לשמוע לאביו מלשמוע למצות ה'? ותוצו שהיה מקום לחשוב שיעשה מה שירצה, להשיב או להמנע.

ויש אומרים שהיה לו לנהוג ב'שב ואל תעשה' ולהמנע מהשבה (שער אפרים עה, ועוד).

לכאורה היה מקום לפרש שבכיבוד הורים תרתי איתנהו ביה, מלבד מה שהיא מצוה, כהשבת אבידה ושאר מצוות, גם עצם הכבוד של ההורים הוקש לכבודו של מקום, ולכן היה עולה על הדעת שמצוה זו תדחה מצוות אחרות, שהרי חוץ מעצם היותה מצוה, הלא תוכנה של המצוה הוא לכבוד הורים [בניגוד לשאר מצוות כגון השבת אבדה שאין כבוד המקום מעצם תוכן המצוה. וכן יש סמך מהירושלמי רפ"ט דנדרים, שלכך פותחין בכבוד אביו ואמו ולא בכבוד המקום, ד'אם צדקת מה תתן לו...], והרי כבודם הוקש לכבוד המקום.

והראשונים ז"ל שהקשו, כנראה סברתם שההקש לכבוד המקום אינו עומד כסברא לעצמה, אלא הוא טעם לגודלה וחשיבותה של המצוה, וע"כ הקשו שאין להעדיף אותה על מצוה אחרת, שגם היא כבוד המקום. או סברתם שבכל מצוה, מלבד היותה מצוה יש בה ענין כבוד המקום, שמציית ועושה רצונו [וכסברא דלעיל לענין כיבוד הורים].

זרבי שמעון מ"ט — משום דלא מסיימי קראי... נפלים בדרך — אינהו וטעונייהו עלוייהו משמע' — ואם תאמר, לכתוב רחמנא טעינה בפירוש ולא לכתוב פריקה — אין זה כלום, שאין לנו לומר בשום מקום יניח לשון זו ויכתוב לשון אחרת אלא במקום שמשנה מדרך הלשון הרגילה, או כאשר רואים אנו יתור לשון בכתוב עצמו — שאז יש לומר שבא לדרשה (ריטב"א).

(ע"ב) 'מדברי שניהם נלמד צער בעלי חיים — דאורייתא' — כן הוכיח רבא מדברי התנאים. ואולם יש לשאול על מקור הדבר בתורה, כי ממצות פריקה שאמרה תורה — אין ללמוד, שהרי צייתה תורה גם על טעינה שאין שם צער בעלי חיים. אך אפשר שמצות פריקה לחוד ומצות טעינה לחוד. תדע, שלכך פריקה בחנם וטעינה בשכר (לחכמים) — משום צער בעלי חיים. וכן כתב רש"י

(בשבת קכה) שצער בעלי חיים דאורייתא משום עזב תעזב עמו. וכן כתבו כמה פוסקים, שצעב"ח 'עשה' הוא מעזב תעזב ודוחה לא-תעשה (ע' לבוש שה, יח; רעק"א פסחים כב:).

והרמב"ם בספר המורה (ח"ג יז) כתב: 'ואמנם אמרם צער בעלי חיים דאורייתא — מאמרו על מה הכית את אתנך' [ואמנם זהו כשמצער בידים, ואפשר שעל זה לא נחלקו, ולכו"ע הוא דאורייתא. כן צידד באמת ליעקב' כאן]. ויש צידדו ללמוד מלא תחסם שור בדישו. (ע' בבאור הגרי"פ פערלא לסהמ"צ לרס"ג. ובפירוש התורה לר"ח פלטיאל (תצא) הביא בשם רש"י שאיסור 'לא תחסם' משום צער הוא. ודחה זאת שאם כן תפשוט מכאן צעב"ח דאורייתא. ואמנם י"ל שדעת התנאים האומרת צעב"ח דאורייתא מקורה ממצוה זו כאמור. וע"ע במובא להלן צ).

ולדעת הסוברים שמצות האכלה לבהמה קודם לאדם היא מדאורייתא (ע' במובא בברכות מ), יש ללמוד בקל וחומר מדין זה שאסור לצער הבהמה בידים. (אך יש לומר שלא שמענו אלא צער בהמתו [ואפשר שהוא כענין הכרת הטוב], ולא בהמת אחרים. וכן יש להעיר על דברי הרמב"ם במורה).

והחתם-סופר כתב (בהגהותיו שבסוף המסכת), מדכתיב ורחמיו על כל מעשיו.

ונראה שאף שאינו כתוב בתורה, הרי זה כגילוי מילתא, ולאחר שידענו זאת, ממילא במצות פריקה שאמרה תורה, כוללה גם אזהרה על הצער.

וכן מוכח משיטת הר"ן, שאפילו בעל מלאכה אינו נוטל שכר על הפריקה, ולא דמי לאבידה — כי כאן מצווה משום צער בעלי חיים. הרי לך שצעב"ח היא גדר וטעם במצוה גופא. ואף כי הרא"ש חולק וסובר שאין חילוק בין אבידה לפריקה, ובשניהם נוטל שכר כפועל בטל — אפשר שגם הוא מודה לעצם הדבר שבכלל מצות פריקה יש ציווי על צער בעלי חיים. ובוה יש לישב דברי רש"י בשבת הנ"ל. ואולם בתורי"ד מבואר שאין בצעב"ח משום 'עשה'. גם הריטב"א כתב שהוא כהלכה למשה מסיני.

ואיך שנפרש, מבואר מן הסוגיא שאם צער בעלי חיים — מדאורייתא (וכך נפסקה ההלכה. ערא"ש; שו"ע או"ח שיד, ט ובמג"א. וע' כס"מ סוף הל' רוצח; בהגר"א חו"מ רעב), לא רק שאסור לצער בידים, אלא מצווים אנו להצילם ממשא שהניחו עליהם. [אבל למאן דאמר 'מדרבנן' משמע שאין חיוב, אפילו מדרבנן, לפרוק משאו. עתוס'. וע"ע בשו"ת אגרות משה או"ח ח"ב נב].

וכבר חילקו הראשונים (ע' גמ"י כאן) בין צער גדול לצער קטן, לענין דחית איסור דרבנן מפני צעב"ח. וכמו שאמרו בשבת (קכה) בבהמה שנפלה לאמת המים, שאם אפשר בפרנסה — משאירה במקומה הגם שמצטערת בדבר. [ובשו"ת רב פעלים (ח"א י"ד א) כתב ש'צער גדול' שאמרו היינו שיש חשש שתמות. ע"ש].

כתב הרמ"א (באה"ע ה, יד) — עפ"י פסקים וכתבים למהרא"י קה. וע' גם בנובי"ת י"ד י, כל דבר הצריך לרפואה או לשאר דברים שהם צורך לאדם — אין בזה משום צער בעלי חיים.

ונראה שהדבר שנוי במחלוקת הראשונים לעיל, שדנו על התר זקן-ואינו-לפי-כבודו להמנע מפריקת הבהמה — אם משום שעשה דכבוד התורה דוחה לאיסור צער בעלי חיים (רמב"ן לג), אם משום שהותר לצורך האדם. (ר"ן, וכדברי הרמ"א).

ויש להוכיח מדברי התוס' בעבודה זרה (יא. ד"ה עיקרין; יג. ד"ה אמר) ששיטתם כהרמב"ן, כי אם כהר"ן והרמ"א שלצורך האדם מותר לצער, הרי צורך מצוה לא גרע מצורך ממון, ומדוע הוצרכו שם לטעמים אחרים שהתירו לעקר בהמה שלקח ישראל בשוק של עכו"ם, או עיקור סוס המלך, ע"ש. ואין להקשות מכך שהתירו כמה איסורי שבות משום 'צער בעלי חיים', כחליבה על גבי קרקע ועוד, ומדוע לא אסרו הדבר ושוב יהא זה צורך האדם לקיים דין איסור שבות — כי שם הטעם הוא

שחכמים מעיקרא לא אסרו ולא העמידו דבריהם במקום צער בעלי חיים, כיון שהוא אסור מן התורה (מהגר"נ גולדברג שליט"א. וע' טעם אחר בשו"ת רב פעלים ח"א יו"ד א). וראה בשו"ת שבט הלוי (ח"ב ז) אודות הרעבת עופות כמה ימים לצורך נשירת נוצותיהם. והורה שם להמנע מלעשות כן. וכן דן בדבר בשו"ת מנחת יצחק (ח"ו קמה). וכן אסר בשו"ת אגרות משה (אה"ע ח"ד סו"י צב) לפטם עגלים באופן שמצטערים כדי שבשרם יקבל מראה לבן, ע"ש. עוד בענינים אלו — בשו"ת שרידי אש (ח"ג ז), התיר, אף מצד מידת חסידות, לערוך נסיונות רפואיים בבעלי חיים, לתועלת חכמת הרפואה. וע"ע שו"ת אגרות משה (ח"מ ח"ב מז) — על הריגת זבובים ושאר חרקים המפריעים לאדם.

אם היה עליו יתר על משאו — אין זקוק לו, שנאמר: תחת משאו — משאוי שיכול לעמוד בו' — דרש ממשאו — משמע הראוי והמיוחד לו כפי מה שהוא, שלא הניח עליו בעליו יותר מכפי הראוי לו (עפ"י רש"י בע"ב. וכיוצא בזה דרשו 'נעלו' — הראוי לו, פרט לגדול שאין יכול לילך (יבמות קג:), וכן דרשו 'ולו תהיה לאשה' — אשה הראויה לו (כתובות כט:), וכן 'ידברו אלי' — דברים הראויים לו — מכות י: וכיו"ב להלן צ. בתד"ה והדשות וברמב"ם מעילה ת,ב דישו — הראוי לו. וע"ע ע"ז יט. וברד"ה חפצו; יומא ח. על מצחו — בראוי למצחו, ע"ש. וראה דוגמאות נוספות במובא בסוטה כג).

'בהמת עובד כוכבים ומשאוי ישראל — וחדלת. ואי אמרת צער בעלי חיים דאורייתא אמאי...' — ואין צורך לומר שברייתא זו חולקת על הברייתא דלעיל, המחייבת בבהמת גוי — כי כאן אין קיים הטעם של 'איבה', לפי שאומר העכו"ם, אם על ממון חבירו ישראל אינו חס, על ממוני יהא חס? (ע' ב"י וב"ח ועוד — חו"מ רעב. ע"ע אור שמח — הל' רוצח יג, ט. ואולם ברשב"א כאן משמע שגם בזה יש חשש איבה, ע"ש).

מוסר ומידות

(ע"ב) 'אוהב לפרוק שונא לטעון — מצוה בשונא, כדי לכוף את יצרו' — הראשונים הקשו: הלא אמרו בפסחים (ק"ג:) שה'שונא' שמדובר עליו בכתוב הזה הוא כגון שראה בו דבר ערוה, שמצוה לשנאותו. ואם כן מה כפיית היצר שייכת כאן? וכתבו התוס' והרמב"ן שכאן מדובר בשונא שאסור לשנאותו, לכך צריך לכוף את יצרו. והריטב"א פירש שמדובר שזה הזקוק טעינה הוא האדם שראהו חוטא, ומצוה על בעל החטא להקדים ולעזור לזה שראהו לפני אוהבו הצריך לפרוק. ואילו התוס' בפסחים (שם) תרצו (וכן משמע מהרמב"ם) שגם כאן מדובר בשונא שמצוה לשנאותו, אך הואיל והוא שונא, גם חבירו שונא אותו, שהרי 'כמים הפנים לפנים כן לב האדם לאדם' ובאים מתוך כך לידי שנאה גמורה, ושייך כפיית היצר. (וע"ע שו"ת מהרי"ל קצו. ולשון הריטב"א בשם התוס': 'דאפ"ה [שעובר עבירה ומצוה לשנאותו], אין לו להראות איבה בגלוי, דאם כן אף הוא ישנאהו דהא כתיב 'כמים הפנים לפנים' ואולי יבוא לידי שנאה רבה וקטטה גמורה').

יש לבאר דבריהם, על פי מה שכתבו בכמה ספרים, שהשנאה לרשע [למעט 'אפיקורס' שגדר שנאתו שונה מסתם 'רשע'] איננה שנאה כללית לאיש זה, אלא שנאת הרע שבו ושנאה למעשיו הרעים נוכח יש לדייק מן הכתוב (משלי ח, יג): 'יראת ה' שנאת רע' שהוא מקור דין שנאת הרשע, בפסחים שם. לאפוקי משנאת

האפיקורס שנלמד מ'משנאיך ה' אשנא...'] — כן מבואר בדברי האברבנאל (ויקרא יט); תומר דבורה (לרמ"ק. סוף פרק ב); ספר התניא (לרש"ז מלאדי, לב). וכן כתבו עוד כמה גדולים בספריהם (ע' פנים יפות לר' פנחס הלוי איש הורביץ, בעל ה'הפלאה' — קדושים); רבי פנחס מקוריץ (מובא ב'חכם הרוים' עמ' נח); שם משמואל — יוהכ"פ תרע"ג. וע' 'מצות הלבבות' לר' מרדכי ליכטשטיין — ב, יח. עוד בענין ההתיחסות לרשע ע' במצוין בסוטה ג). ובוזה מוסבר מהי ה'שנאה גמורה' שכתבו התוס' — היא השנאה האישית ההדדית, שהיא שנאה אסורה [ששנאה זו אינה מועילה לתיקון החוטא והתקרבותו אלינו, אדרבה, זו מרחיקתו עוד יותר], ועל זה נצרכת כפיית היצר. [ועל ידי מעשה זה עצמו, בהטיבו עם שונאו, תסתלק מעצמו השנאה הקשה ותיכנס תחתיה אהבה, אהבת הנותן אל המקבל ממנו — ע' מכתב מאליהו ח"א עמ' 37]. גם אם לא ננקוט כדברים הנ"ל, ונאמר ששנאת הרשע — שנאת האיש היא, על כרחנו לחלק בין שנאה זו שנצטוונו עליה, ובין שנאה 'טבעית-יצרית' שבנפש האדם, שהרי שנינו שהשנאה לחבירו פסול להעיד עליו ולדונו, וכיצד ניתן להעיד ולדון רשע, והלא מצוה לשנאותו, אלא ודאי שנאה זו אינה בגדר 'שונא' שפסול להעיד (ע' שו"ת 'חות יאיר' סב). ובלאו הכי יש לפרש עפ"י שיטת התוס' (וכן פסק החפ"ץ-חיים ז"ל ב'אהבת חסד' פ"ג) שמצות גמילות חסד וצדקה וכו' קיימת גם כלפי עובר עבירה. ואם כן יש לומר בפשיטות שכוונת התוס' לכפות יצרו שלא תגדל השנאה עד כדי מניעת גמילות חסדים.

— 'מהגמרא הזאת נראה נפלאות וגדולות; כי כל עיקר כלל התורה ויגיעת האדם הוא לראות לכוף את יצרו. ואמר (הגר"י בלאור) בזה הלשון (כמדומני): שענין לכוף את יצרו דאס איז אכלל וואס דאס איז מקיף אלץ. וענין שבירת הרצונות וכפית היצר זהו עיקר יסוד גדול בעבודה' (מתוך מכתבי הגר"י לוינשטיין — 'אור יחזקאל', אות לה).

— בפרשת משפטים כתוב איבך, ובכי-תצא אחיך — שהרי העמידו בגמרא בפסחים באחד ראה בו עובר עבירה, וזה היה קודם חטא העגל, אשר היו כולם ממלכת כהנים וגוי קדוש, אז היה מותר לשנאותו אם ראה בו עבירה, לא כן אחרי כל המסות אשר נכשלו בעוונות, אם יראה אדם בחבירו חטא, אם יפשפש במעשיו הוא, ימצא כמה מכשולים ופקפוקים, זה בפרט זה וזה בפרט זה, לכן אסור לשנוא איש כזה, רק מי שהוא בעצמו סר מרע וצדיק ותמים בדרכיו. אבל קשה למצוא כזה, ועל כך אמרו 'ראיתי בני עליה והם מועטים'. לכן כתיב כאן אחיך (משך חכמה — תצא. וראה כזאת בספר חסידים ואנשי מעשה ח"א, 'דין אמת לאמיתו' — בשם ר' לוי יצחק מברדיטשוב).

כי תראה חמור — הוא הגוף, שנאך — שם מושאל ליצר הרע. רבין תחת משאו — הן מפני חולי הן בירידת הפרנסה, או כל צרה שלא תבוא — עזב תעזב — תעזור לו בתפילתך. עמו — כמו שדרשו 'עמו' — דוקא, היינו, שגם הוא יתפלל ויחזור בתשובה, לאפוקי כשהוא יושב ואינו פונה עצמו להשם יתברך, גם אתה פטור (עפ"י דגל מחנה אפרים — לקוטים לפרשת 'משפטים', מהבעש"ט).

עוד ברמזי פריקה וטעינה, ע' בספר בית יעקב — משפטים לב.

דף לג

ואם אביו חכם — של אביו קודמת' — ואף על פי שאינו רבו — מפני שתלמיד חכם מביא ברכה